

Metafora rețelei

The Network Metaphor

Prof. univ. dr. habil. **Diana DĂNIȘOR***

Universitatea din Craiova

Facultatea de Drept

Abstract

The network has become a dominant form of contemporary thinking, the constitutive metaphor being reinvented during the explosion of reticular techniques – the Internet and planetary telecommunications networks. It seems to draw the invisible infrastructure of contemporary society. The figure of the network tends to define the ways of thinking, being ubiquitous in all disciplines, from biology to sociology, from law to computer science etc., because the hidden structure of the complexity of today's society is the network that dominates and shapes it.

Keywords: metaphor; network; telecommunications; law; society.

Rezumat

Rețeaua a devenit o formă dominantă a gândirii contemporane, metafora constitutivă fiind reinventată cu ocazia exploziei tehnicilor reticulare – internetul și rețelele planetare de telecomunicații. Ea pare să deseneze infrastructura invizibilă a societății contemporane. Figura rețelei tinde să definească modalitățile de funcționare a gândirii, fiind omniprezentă în toate disciplinele, de la biologie la sociologie, de la drept la informatică etc., căci structura ascunsă a complexității societății actuale este rețeaua care o domină și o modelează.

Cuvinte-cheie: metaforă, rețea, telecomunicații, drept, societate.

1. Introducere

Limba română actuală este o fidelă oglindă a societății, în continuă căutare de sine în ceea ce privește identitatea lexicală. Cuvântul *rețea* provine din lat. **rētēlla*, diminutiv de la *rētis*¹, având semnificația de „împletitură de fire de ață, de sfoară, de sârmă etc., lucrată

* danisordiana@yahoo.ro

¹ Cf. it. *rezza*, abruz. *ritedda*, fr. *réseau* (A. Ciorănescu, *Dicționarul etimologic român*, Universidad de la Laguna, Tenerife, 1958-1966).

cu ochiuri mari; plasă, fileu”². Această definiție a rețelei trimite la tehnica ce o pune în evidență, fabricarea țesăturii. Încă din mitologie, rețeaua este observată ca tehnică a țesutului. A existat un timp în care noțiunea a preexistat termenului de rețea, utilizarea mitologică a metaforei țesăturii reprezentând legăturile pe care zeii le țes între Cosmosul invizibil și lumea vizibilă, rețeaua fiind „legătura invizibilă între locurile vizibile ale corpului fizic”³. Rețeaua, având ca etimologie latinul *retis*⁴, este compusă din fire regulat împletite, fiind o țesătură cu ochiuri largi ce servea la capturarea anumitor animale. Trebuie insistat pe dimensiunile de țesătură, ce presupune legătura, și de captură, ce vizează controlul.

Din secolul al XVII-lea până pe la începutul secolului al XIX-lea, noțiunea a căpătat un sens figurat, metaforic, fiind aplicată analizei corpului uman, în special a aparatului circulator, devenind „locul vizibil al unei organizări invizibile”⁵, fiind îmbogățită cu noi dimensiuni: circulația și fluiditatea, genealogia sa arătând strânsa legătură între corp și organism⁶.

Metafora corporală trece, în secolul al XIX-lea, în domeniul ingineriei, unde din rețea dată devine rețea artificială, inginerii hidrologi, din telecomunicații, din transport, precum și geografi, administratori, planificatori, oameni politici și sociologi conștientizând enormele perspective pe care aplicarea noțiunii de rețea le deschidea în domeniile lor respective, fiind din ce în ce mai utilizată în viața cotidiană. Dacă medicul o observă, rețeaua fiind pentru el o țesătură vie, inginerul o concepe și o construiește, gândind-o ca pe un organism, dar devenind o rețea artificială, construită, un artefact, o tehnică autonomă independentă de corp. Și acum rețeaua desemnează locul și legătura intermediară între circulația continuă și blocare, între „un paradis al circulației și al schimbului și un infern al controlului și supravegherii”⁷. Istoria științelor și tehnicilor constată caracterul profund reticular al organizărilor naturale și sociale, forma generală a rețelei născându-se din problemele concrete care se puneau în fața realităților naturale și a construcțiilor sociale, ea servind la desemnarea unei mari varietăți de obiecte și de fenomene (drumuri, căi ferate etc.), termenul îmbogățindu-se prin extensie și alunecare a registrelor metaforice suprapuse, detașându-se astfel progresiv de obiectele concrete pe care le numise la origine, desemnând anumite proprietăți generale intim legate: împletire, dar și control și coeziune, circulație, cunoaștere și reprezentare topologică.

² Dicționarul explicativ al limbii române (ediția a II-a revăzută și adăugită), Academia Română, Institutul de Lingvistică, Editura Univers Enciclopedic Gold, București, 2009.

³ *Idem*, 1989.

⁴ G. Dupuy, *Réseaux, philosophie de l'organisation*, in *Encyclopædia UNIVERSALIS*, t. 19, 1990, pp. 875-882; J.L. le Moigne, *La mémoire du réseau: Tout s'écoule... et pourtant...*, in *Information, culture et société: la montée des réseaux*, Actes du colloque international, Grenoble 9-12 mai 1989, pp. 173-185.

⁵ *Idem*, p. 33.

⁶ P. Musso, *La pratique des réseaux chez Saint-Simon et l'émergence d'un concept*, in *Télécommunications et philosophie des réseaux. La postérité paradoxale de Saint-Simon*, sous la direction de P. Musso, Paris cedex 14, Presses Universitaires de France, « La Politique éclatée », 1998, pp. 31-67. URL: <https://www.cairn.info/--9782130483977-page-31.htm>.

⁷ P. Musso, *La symbolique du réseau*, in *Quaderni*, n°38, Printemps, 1999, Politique symbolique et communication, pp. 69-98. doi: 10.3406/quad.1999.1396 http://www.persee.fr/doc/quad_0987-1381_1999_num_38_1_1396, p. 71.

Alături de aceste utilizări, altele noi au apărut, fiind popularizate de dezvoltarea informaticii și a mijloacelor moderne de telecomunicații, termenul fiind utilizat pentru a desemna ansamblurile complexe ale căilor de circulație virtuale, internetul fiind desemnat chiar prin acest termen de „rețea” sau „rețeaua rețelelor”. Pentru desemnarea relațiilor între persoane via internet se utilizează sintagma „rețele sociale”, debarasată de sensul său peiorativ (la origine, „rețeaua” era o societate secretă, o organizație clandestină, o putere ocultă), accentul punându-se nu pe indivizi și atributele lor individuale, ci pe relațiile pe care aceștia le întrețin între ei, care le modifică comportamentele individuale și contribuie astfel la modelarea structurilor sociale⁸. Conceptul de rețea permite descrierea structurii sociale a unei comunități. Grație nodurilor și arcurilor, rețelele pot fi ilustrate grafic și de manieră abstractă⁹. Nodurile pot reprezenta indivizii, grupurile, familiile, colectivitățile, întreprinderile, statele etc., în timp ce legăturile pot reprezenta fluxuri de orice natură, de la informații și resurse la relații ce presupun respectul, prietenia, influența, puterea, dominația¹⁰. Cea mai bună expresie a rețelei este o imagine, și nu o definiție a sa, fapt ce a condus la o largă utilizare a sa.

2. Descartes și metafora corporală a rețelei

Utilizat încă de țesători, termenul este preluat de medici pentru a desemna și desena aparatul sanguin și fibrele ce compun corpul uman. Harvey este cel care explică legile circulației sângelui în corpul uman¹¹, dezvoltând ideea că sângele circulă în corp în circuit închis, teorie ce contrazice medicina anterioară care considera că sângele era produs de alimente, apoi era „consumat”, pentru a se evapora sub forma transpirației¹². Teoria sa va stârni polemică în sânul medicilor¹³ și nu numai, descoperirea fiind cu atât mai importantă cu cât obligă la reconfigurarea întregului sistem sanguin. Descartes este cel care, neobosit, apără teza lui Harvey¹⁴ pe care o integrează în concepția sa generală despre ființa umană,

⁸ Lucrarea lui P. Mercklé, *Sociologie des réseaux*, Repères, La Douverte, Paris, 2011, revine asupra lucrărilor fondatoare ale sociologiei rețelelor și asupra utilizărilor științifice de către științele sociale ale noțiunilor de rețele sociale.

⁹ J. Pacotte, *Le réseau arborescent, schème primordial de la pensée*, Paris, Herman, 1936.

¹⁰ H. Bakis, *Les réseaux et leurs enjeux sociaux*, PUF, Que sais-je ?, Paris, 1993.

¹¹ A. Cesalpino (1519-1603), în *Quaestionum peripateticarum libri quinque* (1571), este primul care vorbește de „circulație” pentru a descrie modul în care se mișcă sângele (*Cesalpino and the Circulation*, Nova et Vetera, *British Medical Journal*, 23 mars 1946, p. 436). Harvey este cel care a generalizat la întregul corp uman schema circuitului închis.

¹² Observarea fluxului sanguin este permisă de strângerea brațului cu un garou, ceea ce ne arată că el circulă repetitiv. Vezi http://animation.hepvs.ch/sciences-de-la-nature/images/stories/doc_cycle_3/demar_checientifique/dsharvey.pdf.

¹³ Harvey este numit „circulator”, în latină însemnând „șarlatan”. Vezi <http://www.medarus.org/Medecins/MedecinsTextes/harvey.html>.

¹⁴ Harvey este explicit menționat de Descartes, cu numele Harvejus sau Herveus. În *Discours sur la méthode*, el spune că, „dacă ne întrebăm cum anume sângele din vene nu se epuizează curgând în mod continuu prin inimă și cum nu se umplu arterele (...), nu trebuie să răspund altceva decât ce a fost deja scris de un medic din Anglia, căruia trebuie să-i aducem laude că a spart gheața în această privință și că a fost primul care ne-a dezvăluit că (...) curgerea sângelui nu este decât o circulație perpetuă” (*Discours, V*).

respingând vechea teorie a *pneumei* sau a „suflului de viață”¹⁵. Unit cu corpul, sufletul figurează într-o *rețea*. El acționează asupra ei și *prin* ea, fiind însă condiționat de pasiuni¹⁶. Această paradigmă a corpului-mașină are drept principiu de mișcare inima, corpul fiind conceput ca o rețea complexă de fibre ce permit circulația continuă a sângelui (chiar dacă utilizarea termenului de „rețea” este rezervată de către Descartes doar analizei funcției unei anumite zone a creierului – partea centrală a creierului în formă de U –, această rețea fiind descrisă de el ca făcută din fire și spații între centrul creierului și periferia corpului). Dar Descartes rămâne atașat de concepția liniară a cunoașterii, ce se dezvoltă regulat, gradual și directiv, deci mecanic și reversibil.

3. Diderot și ambivalența rețelei

Cel care depășește teoria rețelei în termeni de puncte și de linii este Diderot, sprijinindu-se pe teoriile fibrilare ale lui Haller și Bourdieu și gândind politicul în termeni de legături și de fluxuri, de conexiune, de control și de circulație. Statutul particular acordat analogiei de către Diderot justifică trecerea de la corpul uman la corpul politic și tratarea geopoliticului plecând de la forma reticulară. Chiar dacă nu realizează explicit o teorie a rețelei, el inaugurează „utilizarea potențialului și a bogăției analogice a rețelei, capacitatea sa de transfer în discipline cu epistemologii istoric divergente care tind, cu toate acestea, spre o categorie de înțelegere comună ce traduce o viziune nouă despre ordinea naturală și socială”¹⁷.

În operele sale politice, rețeaua promovează ideea unei organizări care reglează, făcând să corespundă interesele private și cele publice, prin reechilibrarea funcțiilor de către niște instanțe mediatore în sânul unei configurații care nu mai este ierarhică, ci descentralizată și fluidă¹⁸. Ca și în cadrul organismului, care-și datorează integritatea colaborării, consensului și repartiției egalitare a competențelor și puterii tuturor părților sale, în cazul teoriei sale politice raporturile de dominație și de obediență se șterg în profitul schimburilor multilaterale dintre guvernanți și guvernați.

4. Saint-simonismul și mitul modern al rețelei

Școala saint-simonistă este cea care va plasa în inima gândirii sale metafora reticulară, ceea ce-i va asigura fecunditatea, odată cu succesul înregistrat de aceasta. Viziunea organicistă a rețelei la Saint-Simon generează, prin multiplicitatea relațiilor și prin circulația persoanelor, a bunurilor, a capitalurilor, a ideilor, a cunoașterii, proiectele cele mai grandioase. Organizarea implică o anumită soliditate, iar fluiditatea este necesară vieții și

¹⁵ Ch. Smith, *Descartes' Visit to the Town Library, or how Augustinian is Descartes' Neurophysiology?*, in *Journal of the History of the Neurosciences: Basic and Clinical Perspective*, vol. 7, nr. 2, 1998.

¹⁶ Este vorba, spune Descartes, despre „efectul principal al pasiunilor” care incită și dispun sufletul să dorească lucruri pentru care ele pregătesc corpul.

¹⁷ E. Letonturier, *Le réseau mis en oeuvre: le Rêve de Diderot*, in *Flux*, nr. 24, 1996. pp. 5-19, https://www.persee.fr/doc/flux_1154-2721_1996_num_12_24_1183.

¹⁸ *Ibidem*.

schimburilor. Corpul social este organizat ca un corp uman, știința politică fiind fondată, grație logicii organismului-rețea, pe o nouă religie, „Noul Creștinism”, ce se realizează „în munca asociațiilor aplicată întregii planete, pentru fecundarea naturii cu rețelele de comunicare”¹⁹. Circulația banilor în societatea în rețea asigură funcționarea corpului social, tot așa cum circulația sângelui în organism prin rețeaua sanguină este condiția vieții. Buna administrare este condiția schimbării sociale, asigurând tranziția la sistemul industrial sperat, printr-o trecere pașnică de la prezent la viitor. Rețeaua nu mai este doar un concept operatoriu (rețele bancare și financiare, rețele de străzi, canale, linii maritime, căi ferate), ci vectorul unei filosofii, de la dimensiunea topologică originală (imaginea țesăturii) și dimensiunea circulatorie (acceptată de medicină), rețeaua semnifică acum mai mult decât orice liberă circulație și orice liberă comunicare, devenind instrumentul binelui colectiv, prin „comunicarea generalizată fondată pe conexitatea organizată”, devenind „noua utopie mobilizatoare a planificatorului social”²⁰. Odată cu saint-simonismul, rețeaua atinge punctul său culminant, Michel Chevalier transformând rețeaua în obiect-simbol²¹. Circulația egalitară a banilor permite comunicarea-comuniune și democratizarea, rețeaua producând prin ea însăși schimbarea socială, fiind concepută ca o tehnică ce asigură legătura și ca un operator politico-moral ce asigură sensul, fiind identificată cu o revoluție socială și democratică.

Rețeaua devine simbol al asocierii universale, dar trecerea de la dominația oamenilor la asocierea fraților (marxism) nu se va putea realiza decât odată cu dezvoltarea rețelelor de comunicare.

5. Dezvoltarea rețelelor – echivalentul unei revoluții politice

Rețeaua de telecomunicații este, pentru corpul social, echivalentul rețelei nervoase pentru corpul uman, funcționarea sa asigurându-i supraviețuirea²². Dezvoltarea industrială și mașina cu aburi au permis inventarea rețelelor mecanice autoreglate (telegraful, căile ferate), tehnicile de comunicare și calculatorul făcând posibile rețelele autoorganizate. Acestea, ca rețele inteligente, au trecut de la modelul piramidal al rețelei ierarhice a actorilor (rețeaua de radiodifuziune) la modelul dispersiei anarhice a actorilor (rețeaua informatică), pentru a sfârși în rețeaua de telefonie comutată, imagine egalitară și interactivă²³.

În societatea contemporană totul este rețea, de la transporturi la energie, de la telecomunicații la informatică, chiar și relațiile umane (via Facebook și LinkedIn) au sfârșit prin a deveni „rețele”. Rețeaua, ca structură explicativă a sistemului capitalist contemporan,

¹⁹ P. Musso, *La symbolique du réseau*, op. cit., p. 81.

²⁰ *La pensée saint-simonienne et les réseaux*, <https://www.universalis.fr/encyclopedie/reseaux-philosophie-de-l-organisation/4-la-pensee-saint-simonienne-et-les-reseaux/>

²¹ M. Chevalier, *Lettres sur l'Amérique du Nord*, tom. II, Gosselin, Paris, 1836, p. 3.

²² A. Toffler, *Les nouveaux pouvoirs ? Savoir, richesse et violence à la veille du XXIème siècle*, Fayard, Paris, 1991, p. 144.

²³ J.L. le Moigne, op. cit., pp. 180-182.

constituie „noua morfologie a societăților noastre”²⁴, convergând spre o „meta-rețea a capitalurilor”²⁵, ca nouă figură a puterii, planeta întreagă fiind prinsă în plasa sa, ceea ce conduce la suprimarea controlului statal asupra societății și economiei și distrugerea statului național suveran prin distrugerea ierarhiilor.

6. Metafora rețelei în drept

Ost și Van de Kerchove²⁶, cărora le revine paternitatea „rețelei”, pleacă de la teza conform căreia, „din criza modelului piramidal, o paradigmă concurentă apare treptat, cea a dreptului în rețea, fără să dispară reziduuri importante din prima, care reușește să complice situația în continuare”²⁷, intenționând să dezvolte o știință a dreptului care acceptă să se confrunte cu provocările sale, sugerând un nou cadru teoretic capabil să transpună mișcarea progresivă care, schematic, merge de la piramidă la „rețea”. „Odată cu rețeaua, statul încetează să mai fie unicul cămin al suveranității (...); voința legiuitorului încetează să fie primită ca o dogmă (...); frontierele dintre fapt și drept se estompează; puterile interacționează (judecătorii devin coautori ai legii și subdelegările puterii normative, în principiu interzise, se multiplică); sistemele juridice (și, mai pe larg, sistemele normative) se încălcesc; cunoașterea dreptului, care-și revendica ieri puritatea metodologică (monodisciplinaritate) se declină astăzi interdisciplinar și rezultă mai mult din experiența contextualizată (*learning process*) decât din axiome *a priori*; justiția, în fine, pe care modelul piramidal înțelegea s-o reducă la ierarhiile valorilor fixate în lege, este percepută astăzi în termeni de balanțe de interese și de echilibrări de valori, pe cât de diverse, pe atât de variabile.”²⁸ Construită în opoziție cu paradigma kelseniană²⁹, rețeaua este fructul crizei acestui model, căutând să ocupe locul liber lăsat de deficiențele statale și de problemele transnaționale.

7. Concluzie

Metafora apare ca instrument strategic de analiză a culturii, ingredient esențial al interpretării acesteia³⁰, conferind transparență socialului, prin jocul permanent între manifest și secret prin intermediul unor moduri de vizibilitate raționale, inițiindu-ne în

²⁴ M. Castells, *La société en réseaux. L'ère de l'information*, Fayard, Paris, 1997, p. 525.

²⁵ *Idem*, p. 531.

²⁶ Astfel, profesorul Millard, care înțelege să opună o teorie empirică a ierarhiei normelor teoriei normativiste, nu înțelege prin ierarhia normelor „vulgata adesea utilizată de către juriști [...] care [o] asimilează unei piramide a actelor juridice care se ordonează de manieră coerentă, pentru că actele inferioare ar fi perfect conforme, material, actelor superioare”. Millard E., « La hiérarchie des normes, critique sur un fondement empiriste », *op. cit.*, p. 3.

²⁷ F. Ost, M. Van de Kerchove, *De la pyramide au réseau ? : pour une théorie dialectique du droit*, Bruxelles, 2002, p. 14.

²⁸ *Ibid.*, p. 10.

²⁹ Autorul austriac, la rândul său, respinge implicit ideea de drept în rețea: dreptul „nu este un complex de norme în vigoare unele alături de altele”. H. Kelsen, *Théorie pure du droit*, 2e éd., *op. cit.*, p. 266.

³⁰ J. Molino, *Anthropologie et métaphore*, in *Revue Langages*, n° 54, Larousse, Paris, 1979, pp. 103-126.

prezența perceptibilului ca exces constitutiv al vizibilului asupra lui însuși și încercând să numească lumea în clipa de neatribuit a apariției sale, căci lumea fenomenală este locul unei metaforicități originare³¹. Dacă metaforele ne structurează modurile de a percepe și de a simți, ele au și puterea de a produce o nouă înțelegere a lucrurilor și, deci, de a transforma realitatea.

Înțelepciunea este intuiție intelectuală, procesul metaforizării reușind să unifice realul cu intelectul, acesta din urmă, ca intuitiv, devenind tot ceea ce este. Dar intuiția intelectuală este instantanee, nu se produce în timp, în cazul metaforei confruntându-ne cu un paradox: aceasta este dată prin intuiția intelectuală, însă prin intuiție știm, dar nu cunoaștem, prin raționare cunoaștem, dar nu știm. Metafora reușește să unifice cele două modalități, făcându-ne să știm ceea ce cunoaștem și să cunoaștem ceea ce știm, căci în ea a fi și a gândi este unul și același lucru. Prin metaforă, omul își descoperă divinul din el, având acces nemijlocit la gândirea care gândește gândirea. Ceea ce se încearcă să se obțină prin intermediul demonstrației, metafora, ca intuiție intelectuală, sesizează nemijlocit, deoarece în cazul ei surprinderea este survenire, și invers. Acest lucru nu va fi posibil decât depășind raționalul și punând accentul pe intuitiv-noetic, intuiția fiind răspunzătoare de creativitate. Metaforele apar în mod spontan, ca revelații ce stau la baza întregii justificări raționale.

Ideea de rețea este la fel de veche ca și umanitatea; de altfel, ea avea cu siguranță mai mult sens în epoca preistorică decât în cea a statului și a ordinii. Dacă astăzi revine pe scenă prin intermediul spațiului digital, structurarea în rețea a dreptului și a societății nu este, fără îndoială, altceva decât redescoperirea unor modele foarte vechi.

³¹ R. Barbaras, *Le tournant de l'expérience. Recherches sur la philosophie de Merleau-Ponty*, Paris, Vrin, 1998.

